

filozofska **fb** biblioteka

Urednici biblioteke

BRANKO BOŠNJAK, MILAN KANGRGA
GAJO PETROVIĆ, PREDRAG VRANICKI

Izdaje

ITP »NAPRIJED«

Generalni direktor
GOJKO ŠTEKOVIĆ

Glavni urednik
MILAN MIRIĆ

Urednik
SRĐAN DVORNIK

ARISTOTEL

RETORIKA

Retoriku sa starohelenskog preveo,
studiju i komentare sačinio
MARKO VIŠIĆ

ZAGREB 1989

GLAVA PRVA

Uvjeti koji doprinose uvjerenosti govora. Razni načini utjecanja na dušu slušaoca

1. To su, dakle, izvori iz kojih treba crpsti argumente kad podstičemo i odvrćamo, hvalimo i kudimo, optužujemo i branimo; takva mišljenja i pretpostavke koje doprinose uvjerenosti u tim okolnostima, jer su one predmet i izvor entimema, uzevši svaku vrstu govora zasebno.

Kratak
prikaz
izloženog

2. Budući da se funkcija retorike sastoji u odlučivanju [*κρίσις, iudicatio*, sudsko istraživanje, preispitivanje, prosuđivanje, odlučivanje, odluka] (i kod savjetovanja se odlučuje, a i sudski postupak jeste vrsta odlučivanja) mora se voditi računa ne samo da govor bude što demonstrativniji i uvjereniji već se i predstaviti kao čovjek određenog karaktera i umjeti suca dovesti u određeno duševno stanje, — 3, jer je, s obzirom na uvjerenost, naročito u političkom, ali i u sudskom govorništvu veoma značajno da se govornik predstavi kao čovjek određenih kvaliteta i da njegovi slušaoci steknu uvjerenje da im je na neki način naklonjen, da bi i oni prema njemu na određen način bili naklonjeni.

4. Predstaviti se kao čovjek određenog karaktera govorniku je korisnije u političkom, dok je izazivanje određenog raspoloženja kod slušalaca korisnije u sudskom govorništvu, jer stvari ne izgledaju iste onome tko voli i onome tko mrzi; srditom i čovjeku blage naravi, već, naprotiv, sasvim ili uglavnom različite. Kad se, naime, čovjek odnosi s ljubavlju prema onome kome sudi, obično uzima da okrivljeni uopće nije izvršio prestup, ili da je njegov prestup

Raspoloženje
slušalaca

1378a

sasvim neznatan, a ako ga pak mrzi sudi sasvim suprotno. Ako, međutim, čovjek nešto želi i nada se da će to postići, ako je to, štoviše, i ugodno, vjeruje da će se to postići i da će isto biti dobro, dok je kod ravnodušnog i beznadnog sve obrnuto.

Govornikova uvjerljivost

5. Tri su, dakle, razloga koji utječu da govornici budu uvjerljiviji, jer baš toliko ima stvari zbog kojih, bez dokazivanja, nekome vjerujemo. To su: razboritost, vrlina [*ἀρετή, virtus, čestitost*] i dobrohotnost [*εὐνοία, benevolentia, dobrostivost, blagonaklonost u mišljenju*]; govornici pak griješe u onome što govore ili savjetuju bilo zbog nedostatka sva tri ili jednog od navedenih razloga.

6. Tako se, naime, dešava da krivo rasuđuju ili zbog svoje nerazboritosti, ili pak sve da i valjano rasuđuju, usljed moralne izopačenosti ne govore ono što misle, ili, na koncu, ako su razboriti i čestiti, ali nisu dobrohotni, usljed čega se dešava da ne savjetuju što je moralno najbolje, iako im je to poznato. Drukih razloga nema. Iz toga nužno proizlazi da govornik, ukoliko se smatra da ima sve navedene kvalitete, uliva slušaocima povjerenje.

Karakterne osobine

7. Da bismo spoznali što je to što ljude čini razboritim i čestitim, treba da se podsjetimo naših definicija o vrlinama, jer na jedan isti način možemo sami sebe ili nekoga drugoga predstaviti u ovakvom ili onakvom svjetlu. Što se tiče dobrohotnosti i prijateljskog stava, o njemu će biti riječi kad budemo raspravljali o osjećanjima.

Osjećanja

8. Osjećanja [*πάθη, affectus, duševna stanja, strasti, emocije*] su uzbuđenja duše pod čijim utjecajem ljudi mijenjaju mišljenje u pogledu odluke, a popraćena su čuvstvom nezadovoljstva i zadovoljstva, kao što su srdžba, sažaljenje, strah i njima slična, kao i suprotna čuvstva.

9. Svako od navedenih osjećanja valja razmotriti s tri gledišta. Tako, recimo, kad je riječ o ljutnji, treba ustanoviti u kakvom se duševnom stanju

ljudi ljute, na koga se i zbog čega se obično ljute. Ako bismo poznavali samo jednu ili dvije, a ne sve navedene okolnosti, ne bismo bili u mogućnosti izazvati ljutnju, što se može reći i za ostale [prolazne] afekte. Kako smo u ranije izloženoj materiji opisali opće premise, tako ćemo se i ovdje poslužiti istim postupkom, razmotrivši osjećanja na gore opisan način.

GLAVA OSMA

Sažaljenje

1. Toliko o dobročinstvu i nezahvalnosti. Sad govorimo [o tome] koji predmeti i koja lica izazivaju sažaljenje i u kakvom duševnom stanju čovjek doživljuje osjećanje sažaljenja.

2. Neka sažaljenje [*ἔλεος, misericordia, samilost*] bude bol izazvan predstavom o zlu koje može uništiti ili pričiniti patnju nekome tko to ne zaslužuje; [zlo] koje bi moglo zadesiti ili nas ili nekoga našeg, i to onda kad nam se čini da je blizu. Da bi čovjek mogao osjetiti sažaljenje, jasno je da treba biti uvjeren da bi on ili netko od njegovih mogao doživjeti zlo, i to onakvo kao što smo gore opisali, ili jednako, ili sasvim slično.

3. Zato sažaljenje ne mogu osjećati ni sasvim propali (smatrajući da više nemaju što pretrpjeti, jer su sve pretrpjeli) ni oni što se smatraju odveć sretnim, pa se zato tako osionu i ponašaju. Ako, naime, smatraju da se u njihovim rukama nalaze sva moguća dobra, jasno je da žive u uvjerenju kako ih ni kakvo zlo ne može snaći, a i to je jedno od dobara.

4. Obično smatraju da mogu doživjeti zlo osobe koje su ga već doživjele i umakle mu; potom, stariji, zbog praktične mudrosti i iskustva; zatim, slabiji, a posebno pažljivije osobe, kao i obrazovani jer dobro

Duševno
stanje

rasuđuju. — 5. I oni koji imaju roditelje, djecu ili ženu, jer su njegovi, te će za njih podnijeti gore navedena zla.

6. Zatim, oni koje nije obuzelo osjećanje hrabrosti, na primjer, srdžba, ili neustraživost (jer se tada ne misli na buduće) niti im je dušom ovladala objest (jer takvi ne razmišljaju o onome što bi mogli da pretrpe) pa, susljedno tome, sažaljenje mogu osjetiti ljudi koji se nalaze između tih krajnosti; ni odveć plašljivi, jer sažaljenje ne mogu osjećati odveć plašljivi zato što su obuzeti vlastitom nevoljom.

7. Čovjek osjeća samilost kad smatra da ima čestitih ljudi, jer će onaj tko vjeruje da nema ni jednog takvog smatrati da zlo zaslužuju svi. Uopćeno govoreći, čovjek je sklon sažaljenju kad je u takvom duševnom stanju da može zamisliti da se takva nesreća mogla desiti njemu ili nekome od njegovih, ili očekuje da će se desiti njemu ili nekome od njegovih.

Predmeti
samilosti

8. Tako smo utvrdili duševno stanje ljudi kad osjećaju samilost, dok je iz definicije uočljivo ono što pobuđuje ovo osjećanje: njega izazivaju sve stvari popraćene patnjom i bolom, a imaju pogubno djelovanje; potom, sve ono što može izazvati uništenje, kao i velike nesreće koje se slučajno događaju.

9. Među bolne i pogubne stvari spadaju razni oblici smrti, tjelesno zlostavljanje, loše postupanje, starost, bolesti i nedostatak životnih potreština.

10. Među zla kojima je uzrok slučajnost spadaju: nedostatak prijatelja, mali broj prijatelja (jer je žalosno biti odvojen od prijatelja i svojih bližnjih); potom, sramota, boležljivost, nemoć, te zlo koje dolazi odande odakle čovjek očekuje neko dobro, — 11, kao i sama učestalost toga zla; i dobro koje čovjeku pripadne pošto ga zadesi neko zlo, kao ono kad su Diopejtu²⁷ od Velikog [persijskog] cara stigli pokloni poslije njegove smrti. Dostojni su sažaljenja i oni

koji nikada nisu doživjeli nikakvo dobro ili ga ne mogu uživati ni onda kad im je pri ruci.

12. Sažaljenje, dakle, izazivaju gore navedene i njima slične stvari. Sažaljenje osjećamo i prema poznanicima pod uslovom da nam nisu odveć bliski, jer se prema takvima odnosimo tako kao da nas nesreća očekuje. To je ono, zbog čega, kao što se priča, Amasid nije ni suzu pustio kad su mu vodili sina na pogubljenje, a udario je u plač kad je čuo da mu je prijatelj spao na prosjački štap, jer ovo uistinu izaziva sažaljenje, a ono užasavanje; sažaljenje se, naime, razlikuje od užasavanja koje, štoviše, isključuje, osjećaj sažaljenja i povod je nastanku suprotnog osjećanja. — 13. Čovjek, naime, ne osjeća sažaljenje kad se nesreća sasvim približi. Samilost osjećamo i prema ljudima koji su nam slični po dobu, karakternim osobinama, sposobnostima, dostojanstvu i porijeklu, jer u svim tim slučajevima postoji veća vjerovatnoća da bi se i nama nešto slično moglo dogoditi. Uopćeno uzevši, može se zaključiti da čovjek osjeća sažaljenje prema ljudima kad im se desi sve ono čega se sâm pribojava.

14. Kako samo očividno bliske patnje izazivaju sažaljenje, dok one što su se dogodile ili će se dogoditi u vremenu od deset hiljada godina, ne izazivaju sažaljenje uopće, ili ga neznatno izazivaju, jer prvo ne očekujemo, a prošloga se ne sjećamo, nužno proizlazi da smo prema onima što efekt riječi upotpunjuju gestikulacijom, bojom glasa, nošnjom, i, uopće, mimikom, puno samilosniji, jer sve to doprinosi da prošlo ili buduće zlo možemo predstaviti kao sasvim blisko.

15. Zato veće sažaljenje izazivaju nevolje koje su se tek dogodile ili će se uskoro dogoditi.

1386b 16. To je razlog zašto sažaljenje izazivaju i sami znaci, kao što je, uzmimo, odjeća ljudi koji su trpjeli nevolje i tome slične stvari; zatim, djela i riječi i sve što stoji u vezi s onima koji doista nešto trpe,

kao što je slučaj s ljudima na smrti. Sažaljenje naročito osjećamo kad vidimo da se u takvim prilikama nalaze čestiti ljudi.

Sve navedeno još više izaziva sažaljenje kako zbog prividne bliskosti i osjećanja nezaslužnosti tako i zbog osjećanja da nam se onaj što trpi nalazi pred očima.